

Fasora Lukáš – Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914, Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, 2007, 381 s. ISBN 978-80-86488-43-1.

Výzkum komunálních elit jako jednoho ze základních problémů formování občanské společnosti 19. století se v zájmu české historiografie ocitl teprve na přelomu 20. a 21. století. Tehdy se etablovala skupina historiků, kteří absolvovali svá studia v porevolučních letech, a měli tudíž jako první generace možnost neproskribovaných pobytů na prestižních zahraničních univerzitách, kde se jim naskytla šance si přímo osvojit aktuální badatelské postupy a témata. Obecně skupinu spojil zájem o tzv. středoevropský prostor, a tudíž reflexe výsledků především německého a rakouského bádání. V německém prostředí nabyli tito badatelé odborné zkušenosti a od počátku nového tisíciletí je zúročují v aplikacích na české prostředí. Jedním z takových badatelů je i Lukáš Fasora z Historického ústavu a zároveň Výzkumného střediska pro dějiny střední Evropy Masarykovy univerzity v Brně. Zde recenzované dílo vzniklo jako výsledek projektu Grantové agentury ČR *Elita občanských vrstev velkoměsta v kontextu společenské a technické modernizace 1850–1914 (na příkladu města Brna)*, jehož byl autor svazku hlavním řešitelem.

Jako průkopník bádání o přerodu stavovské obce v samosprávnou jednotku svobodného státu platí v Čechách Jiří Pešek, který se s úspěchem pokusil o srovnání několika středoevropských metropolí v procesu jejich vývoje od středověkých hradebních bašt v moderní, široce autonomní jednotky několika okresů.¹ Prvním badatelem, který souhrnně zpracoval komunální elitu konkrétního města, byl poté Fasorův generační souputník Pavel Kladiwa.² Díky Kladiwovi získala primát ve zpracování tematiky českého prostředí Ostrava. Doposud máme z pohledu sociálně-historického ještě zčásti zpracovanou Opavu³, dílčí studie byly provedeny i k menším moravským městům, v Čechách vedle souhrnné práce M. Hlavačky⁴ vzniklo nebo vzniká o obecní samosprávě několik diplomových prací⁵ a určitým způsobem problematiku z pohledu městských elit reflektuje i projekt Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK.⁶ Fasorova kniha o Brnu je prvním uceleným zpracováním tématu fungování samosprávy moravské metropole po jejím uzákonění v roce 1849.

Recenzované dílo je výsledkem výzkumu časového období 1851–1914 a autor je rozdělil do pěti tematických částí. Čtenáře v úvodu (část první) seznamuje se smyslem, cíli, metodikou a svým pojetím problematiky, jakož i s možnostmi dalšího využití svých výsledků. V konkrétnější druhé části vysvětluje obecné determinanty brněnského prostředí a legislativní mechanismy fungování habsburské monarchie všeobecně. V nejobsažnější třetí části poté podrobuje výzkumu lidskou základnu komunálního výboru. Obsáhle se věnuje strukturování

---

¹ Pešek J., *Od aglomerace k velkoměstu*, Praha 1999.

² Kladiwa P., *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850–1913*, Ostrava 2004.

³ Pokludová A., *Vývoj obecní samosprávy a obecní volby v Opavě v druhé polovině 19. a na počátku 20. století (I.)*, in: *Slezský sborník*, 101, 2003, s. 17–51.

⁴ Hlavačka M., *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006.

⁵ Ambiciózní projekt nabízí připravovaná dipl. práce O. Táborského s pracovním názvem *Pardubické komunální elity 1849–1916 – ÚHSD FF UK*, školitel J. Štaif. Dizertační práci o libeňské samosprávě zpracovává J. Vobořil. Na ÚHSD obhájil i výtečnou diplomovou práci. Viz *Komunální elity v Libni v letech 1880–1901*, nepublikovaná dipl. práce, ÚHSD FF UK, Praha 2007.

⁶ Viz Štaif J. (ed.), *Moderní podnikatelské elity*, Praha 2007.

obecního výboru, rozebírá sociální postavení vybraných měšťanských skupin a vztahy mezi nimi, aby nakonec osvětlil možnosti a limity jednotlivců i užších skupin v podílení se na řízení města. Ve čtvrté kapitole nastiňuje principy fungování městského hospodaření a rozepisuje se o nejvýznamnějších městských projektech, načež v závěru zodpovídá několik základních otázek, jak si v cílech z úvodu předsevzal. Jako kniha věnující se určité, přesně vymezené skupině a pracující s jejími příslušníky obsahuje ve svých přílohách matici základních biografických údajů členů obecního zastupitelstva města a je vybavena i obrazovou částí, která se skládá především z fotografií jeho nejvýznamnějších představitelů.

V úvodu Fasora vysvětluje, že výzkum spojil se třemi základními otázkami. Ptá se, *kerak vůbec v průmyslovém městě s řemeslnickou a správní tradicí vznikala občanská společnost, jak se její nástup projevil ve změně struktury moci v obci* (zde chápanou jako produkci nových komunálních elit) a *jakým způsobem modernizace života přetvořila měšťanskou mentalitu* (str. 9). K jejich zodpovězení si vytyčil úkol shromáždit všechny dostupné prameny vhodné k získání maximálního možného množství informací jednak o jedincích, kteří komunální politiku spoluvytvářeli, a jednak o výsledcích jejich činnosti, tj. praktickém chodu obecní samosprávy (str. 9), pracovní postup, který nazval metodou kolektivního biogramu a který bychom laicky mohli charakterizovat jako shromáždění a rozbor všech materiálů, které se tématu dotýkají. Po vzoru tří velkých střeoevropských projektů zaměřených na výzkum občanství – *Bürgertum*⁷ – se poté věnuje definování základních pojmů výzkumu. V něm zaujme jeho ekonomická definice občanské společnosti, již zúžil na *společnost rovnoprávných jedinců se svobodným přístupem k trhu* (str. 16), a která tedy odráží především hospodářské limity participace. V tomto celku ekonomicky nezávislých jedinců autor nachází základ pro lokální elity rekrutující se z měšťanstva, nejaktivnější vrstvy procesu formování občanské společnosti obecně. Tu si i dle výsledků německého bádání kategoricky nadefinoval a rozčlenil, v principu jako příslušníky ekonomického a vzdělaneckého měšťanstva (*Wirtschafts- und Bildungsbürgertum*). Úvodní stať poté zakončuje erudovaným přehledem vývoje výzkumu problému v celém střeoevropském prostoru spolu s určením možností a limitů jejich komparace. Fasora se zde ukazuje jako znalec historiografie problému i dalších střeoevropských zemí, když poodhaluje stav výzkumů maďarských a prokazuje i dobrou reflexi polského prostředí.

V druhé kapitole *Determinanty vývoje* se autor zamýšlí nad dobovým charakterem města Brna. Známy fakt jeho německosti nezpochybnuje, a navíc reviduje i obvyklý „český“ argument, že německé obyvatelstvo se koncentrovalo pouze v jeho centru. Menší německé obce byly rozesety i v jihovýchodních předměstích města, což z centra Brněnska činilo více nežli pouhý ostrov bohaté německé diaspory. Byť brněnská předměstí nabývala na převaze českého elementu, zůstalo město až do roku 1918 německým, jak potvrzovaly legislativní základy jeho fungování. Podobně jako v jiných městech i zde pro volby fungovaly tři hierarchizované sbory, do nichž byli voliči zařazeni na základě odvedených daní a z nichž se také vládnoucí skupina města rekrutovala. Brněnský starosta ovšem vykonával svůj úřad jako statutární zástupce s pravomocemi hejtmana, čímž se Němcům dobře dařilo různými manipulacemi a oktroji v legislativní oblasti od padesátých let až do počátku 20. století nadvládu nad městem udržovat.

---

⁷ Mám na mysli projekt Stadt und Bürgertum tzv. frankfurtské školy Lothara Galla, bielefeldský J. Kocky, který se prezentoval sborníky Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert a poté vídeňský Bürgertum in der Habsburger Monarchie, vedený H. Stecklem a O. Urbanitschem, probíhající od poloviny 80. let 20. století.

Vlastnosti jednotlivých měšťanských skupin jsou ze široka rozebrány a charakterizovány v třetím a nejšířším celku knihy, kapitole nazvané *Profil a společenská prestiž jednotlivých segmentů komunální elity*, která tvoří meritum celého díla. Autor ji započíná v první podkapitole rozbořem sociální a profesní skladby obecního výboru a pokračuje specifikací základní profesní struktury politicky aktivní části měšťanské společnosti. Její strukturování mu umožňuje jako základní pramen voličský seznam. Z výpočtů založených na četnosti sestavuje grafy a skrze ně vytváří socioprofesionální skladbu voličstva, charakterizuje nejvýznamnější z profesí a celkem přehledně ukazuje, jaké možnosti skupiny a konkrétní jednotlivci v zastupitelském sboru měli a jakými prostředky mohli disponovat.

V druhé podkapitole si autor vybral k popisu několik vrstev brněnského obyvatelstva, aby tak vytvořil co nejplastičtější obrázek městského celku. Zde k výzkumu primárně využíval sčítací operáty, prameny nabízející základní údaje o občanech získané na základě všeobecného sčítání lidu. Svůj výzkum proto konkrétněji vede až od roku 1871, kdy jsou tyto materiály prvně k dispozici jako výsledný produkt prvního sčítání lidu v rámci sledovaného období, a mohly tak posloužit jako fundament ke strukturování obyvatelstva. Na příkladech čtyř vyselektovaných segmentů – řemeslníků, velkopodnikatelů, příslušníků svobodných povolání a služebných – se Fasora pokusil načrtnout třídní obraz fungování zemské metropole, centra textilního a tkalcovského průmyslu, kde se střetávala stavovská tradice cechovních řemesel, staroměšťanské mentality a centralizačního byrokratismu spolu s nastupujícími tendencemi modernizace v podobě ekonomického liberalismu, nacionalismu a později také sociálních hnutí. V této části sleduje politické tendence, které město ovládaly, všímá si projevů obou vzrůstajících nacionalismů (v Brně nikdy nenabývaly násilné podoby), jakož i se pokouší zachytit základní znaky mentality jednotlivých vrstev. I proto se zde mj. dozvídáme, že se podnikatelské vrstvy koncentrovaly v jednotlivých ulicích či čtvrtích města podle svých oborů, stejně jako že ti nejbohatší si vydržovali pestré služebnictvo, že služební personál se naproti tomu rekrutoval převážně z okolních obcí a jednalo se většinou o česky hovořící mladší ženy, že značně vnitřně diferencovanou třídou byli vzdělanci, jak se ukazuje v rozdílech příjmů právníků v porovnání s učiteli nebo úředníky, kteří i nejvíce přitakávali nacionalistickým myšlenkám. Všechna fakta jsou dokonale vylíčena jako výslednice kolektivního chování a získána byla rozbořem archivního materiálu především na základě kvantitativní analýzy. Vytknout by se této části dal pouze malý důraz na těžko kvantifikovatelné pole kultury, jejímž rozbořem by text, v kontrastu s výsledky kvantitativní analýzy, získal na čtivosti a vyprávění na dynamice.

Podkapitola veřejné činnosti příslušníků měšťanských elit se otevírá představením fenoménu spolčování, který podobně jako v jiných městech hrál i v Brně významnou roli při konstituování občanského života. Ve spolcích se scházeli občané podobných zájmů a učili se společně artikulovat svoje požadavky, zavazovali se určitými úkoly, na jejichž základě si posléze nárokovali i politickou moc. Chronologickým způsobem rozboru procesu fenoménu postupuje i Fasora. Popisuje vývoj spolků od jejich vzniku přes národnostní rozčlenění do dvou táborů až po užší spolky skupinových, politických či privátních zájmů. Zajímavě zní konstatování, že první spolkovou skupinou tajícího Bachova absolutismu byly spolky „*umělecky orientované*“ zvláště v popisu města Brna. Zde sice existovala řada literárních a hudebních sdružení⁸, avšak až do roku 1882 neexistoval pravý umělecký spolek, tradiční

---

⁸ Viz Bajgarová J., *Hudební spolky v Brně a jejich role při utváření „hudebního obrazu“ města 1860–1918*, Brno 2005.

městský „Kunstverein“. Je patrné, že v tomto případě autor více vychází z teoretických konceptů než z konkrétního výzkumu fenoménu ve městě. Lepší znalosti prokazuje v části o politickém profilu příslušníků samosprávy. Mnoho spolků reprezentovalo jednotlivé společenské vrstvy nebo směry a na ně také navazovaly politické proudy. V Brně zůstával tím výchozím německý liberalismus po celou dobu trvání rakousko-uherského státního celku. To bylo možné především politickou schopností ústupků a dohod s dalšími stranami, ať již nacionálními radikály, nebo sociálními demokraty, jejichž požadavky liberálové umně doplňovali svůj program. I tento fakt je dokumentován v části věnující se vztahům měšťanské a dělnické elity, kterou autor pojímá víceméně jako vztah liberálů a sociálních demokratů. Jiným směrem, pojetím komunální správy jako odrazového můstku k politické kariéře, je vedena kapitola o brněnských zástupcích v moravském zemském sněmu.

Poslední podkapitolou je poté rozbor rodinných vztahů jako integračního faktoru v procesu konstituování občanských elit. V kapitole autor odhaluje nápadné tmelení vazeb nových elit a následnou reprodukci zástupců občanství skrze majetek, povolání a v neposlední řadě i náboženské vyznání. Fasora tu dochází k podobným výsledkům, k nimž došel tým Lothara Galla ve Frankfurtu nad Mohanem, tedy že rodina přetrvávala jako významná mocenská jednotka i v čase raného moderního kapitalismu.

Ve čtvrté kapitole, věnující se *městskému hospodaření*, se autor snaží poukázat na možnosti a limity městské ekonomiky, když právě v ní se měla nejlépe prokázat schopnost samostatného rozhodování, a tudíž být i nalezena odpověď na otázku, která jsou občané schopni sami sobě vládnout. Stejně jako v kapitolách předešlých i zde autor nachází množství limitů, které nezávislé a svobodné rozhodování determinovaly. Městská správa převzala roku 1851 pokladnu značně nepřipravena, a přestože Brno v průběhu dalších let zůstalo významným centrem kapitalismu, nedařilo se udržovat vyrovnaný rozpočet. Fasora nevyrovnanost rozpočtu přičítá nutnostem velkých investic do modernizačních zařízení a fungování systému tzv. municipálního socialismu, jehož principem byly právě investice do zařízení prospěšných všem občanům (nemocnice, vodovody, kanalizace, parky, doprava). Vedle nevyrovnaného rozpočtu zatěžoval správu i boj o národnostní statut města, který se projevoval třeba ve školství (výdaje spojené s tzv. nacionálním „bojem o dítě“). V kapitole jsou poté dopodrobna rozebrány nejvýznamnější modernizační projekty, jež Brno ve sledovaném období realizovalo. Jednalo se sice o takové projekty (vodovod, kanalizace, plynárna a elektrárna apod.), které byly uskutečňovány s menším předstihem nebo zpožděním ve všech podobných městech monarchie, resp. celé Evropy, ovšem v brněnském případě nabízející specifikum, kterak do jejich realizace zasahuje multietnické prostředí, tak jako v případě vedení pouliční dráhy do českých předměstí Žabovřesky a Židenice (str. 222).

V závěru autor v širším rámci zodpovídá v úvodu nastolené otázky a konstatuje, že občanská společnost vznikala a vyvinula se v souladu se staroměšťanskou řemeslnickou tradicí. V Brně jako významném centru rakouského textilnictví se poměrně dobře modernizovala řemesla a nastupující velkopodnikatelé se mohli sblížit s příslušníky řemeslnického stavu na bázi liberalismu. Kniha se tak dotýká především ekonomických limitů občanství a v tomto smyslu zodpovídá i otázku legitimacy komunální elity, která si svoji funkční schopnost udržovala s vědomím nutnosti spolupráce všech stran na pozadí naléhavosti řešení sociálních otázek. Jim se snaží společným postupem čelit, což se projevuje v ochotě chudších k ústupkům bohatším občanům s cílem spolupracovat ve prospěch obecního blaha – municipálního socialismu (nejspíš odpověď na otázku mentální proměny měšťanstva). Snad i proto Brno pojímá jako

úspěšné město, kterému se podařilo naplňovat „*veřejný život ve srovnání s nepřiliš radostným politickým obrazem posledních desetiletí monarchie*“, stejně jako „*úspěšně se transformovat od stavovské k občanské společnosti, kterou české země potvrdily svoji příslušnost k západnímu civilizačnímu okruhu, jehož klíčovým znakem fungující občanská společnost bezesporu je*“ (str. 231), jak zní poslední věta práce.

Práce s optimistickým závěrem nepředstavuje ve všech svých pasážích zrovna jednoduché čtení. I v tomto ohledu je patrná autorova „inspirace“ německým historiografickým prostředím, jež si obecně nárokuje vysoké intelektuální schopnosti k uchopení interpretovaných výsledků. Německá není práce jenom svým stylem – německý a z toho vyplývající středoevropský rozměr tvoří horizont celého autorova výzkumu. Ani implicitně se v celé knize neobjeví odkaz na anglosaské prostředí, nebereme-li jako postačující označení zkoumaného Brna rakouským Manchesterem! Dokonce v celém seznamu literatury i pramenů nalezneme pouze jediný titul v anglickém jazyce, a to ještě z knihy, kterou spolueditoroval autor na svém domovském pracovišti. V rámci výzkumu městského prostoru by bylo vhodné alespoň zmínit výsledky bádání anglosaské historiografie, poněvadž má za sebou ještě delší tradici urbanistických studií než výzkum prostoru německého, a nabízí dokonce i pravidelnou dávku inspirace ve speciálně zaměřeném časopise.⁹ Stejně tak by v případě dílčích studií měl být brán ohled na angloamerickou literaturu věnující se německému nebo rakouskému prostoru tohoto období, která jistě nabízí bohaté obecnější doplnění, a to jak pramenné, tak i metodologické.¹⁰

Dotvoření obrazu brněnského života by prospělo, jak již bylo zmíněno u třetí kapitoly, i větší zanesení kulturního momentu do výzkumu problematiky. Sice, jak autor píše, jde v hlavním sledu o sociální dějiny města, ovšem hranice sociální a kulturní historie se v současnosti s kulturními spíše stírají, než rozlučují.¹¹ Poté, co byly do slovníku historiků zaneseny termíny foucaultovské moci nebo bourdieovských kapitálů, by např. textová analýza diskurzu municipálního sboru nebo konstruování obrazu ideální obce dítu jistě prospěly. Další poznámkou je i doporučení volby lepšího jazykového korektora. V knize totiž po práci stávajícího zůstalo nadměrně překlepů, jak dokumentuje třeba první strana resumé, v kterém čtenář narazí hned na pět stylistických nebo gramatických nepřesností (str. 249).

Přes určité nedostatky lze svazek z edice Země a kultura ve střední Evropě přivítat. Velké množství zpracovaných statistických dat a jejich velice zdařilá interpretace v komparaci s ostatními středoevropskými výzkumy je v českém prostředí velice neobvyklou a inspirující záležitostí. Některé části výzkumu, jako zpracování služebního personálu nebo důsledný rozbor sňatkových strategií, jsou ve svém rozsahu zcela novátorské a mohou inspirovat nejen další české badatele. Knihu, aktualizující otázku míry svobody v městské samosprávě, nebude možno v budoucím výzkumu Brna a posléze celé Moravy přehlédnout a zcela jistě zapadne i mezi profilující publikace projektu výzkumu českých podnikatelských elit, kterého se autor také účastní. Ovšem, budou-li ji chtít brát jako východisko k dalšímu bádání jiní nežli středoevropští historici, budou se muset s jejími výsledky přece jen poněkud déle vyrovnávat.

---

⁹ Viz časopis *Urban History*, Cambridge University Press, Centre for Urban History, University of Leicester.

¹⁰ Viz Judson Peter M., *Exclusive Revolutionaries – Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire 1848–1914*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996 v případě politické kultury. V případě výzkumu školského systému Cohen Garry B., *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848–1918*, West Lafayette, Indiana 1996.

¹¹ Viz Štaif J., *Sociální dějiny 19. století a jejich interpretační možnosti na prahu 21. století*, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI., Štaif J., Čechurová J. (ed.), Praha 2004, str. 13–33.

Tento výstup vznikl za podpory Univerzity Karlovy v Praze, Filozofické fakulty z prostředků specifického výzkumu na rok 2008, číslo projektu GRANTY/2008/561